

קיום מצוות בארץ-ישראל

ראשי-פרקים

- א. מבוא
- ב. אף על פי שאני מגלה אתכם מן הארץ הוּו מצוינין במצוות
- ג. שיטת רש"י
- ד. סוגית הירושלמי (שביעית ו, א; קדושין א, ט)
- ה. סיכום

*

א. מבוא

שנינו "כל מצוה שהיא תלויה בארץ, אינה נוהגת אלא בארץ ושאינה תלויה בארץ, נוהגת בין בארץ ובין בחוצה לארץ" (קדושין א, ט). ובגמרא - "אמר רב יהודה: הכי קאמר, כל מצוה שהיא חובת הגוף נוהגת בין בארץ בין בחוצה לארץ, חובת קרקע אינה נוהגת אלא בארץ" (קדושין לו, א), ופירש רש"י (שם ד"ה חובת הקרקע) "שמוטלת על הקרקע או גדוליו..." קביעה זו של הגמרא לפיה פל המצוות שאינן מוטלות על הקרקע ועל גידוליו נוהגות גם מחוץ לארץ-ישראל, אינה מדוקדקת, שכן ישנן עוד כמה וכמה קבוצות של מצוות ומצוות בדדויות שאינן מוטלות על הקרקע ופירותיו ובכל זאת אינן נוהגות אלא בארץ, כגון: מצוות המקדש, מצוות סדרי משפט מלחמה ושלטון¹ היינו מצוות הציבור וכן מצוות פרטיות הנוהגות רק בארץ, כגון צרעת בתים². מצוות אלו אינן נוהגות כלל מחוץ לארץ-ישראל. בדברים שלפנינו נעסוק במצוות האחרות - מצוות שהן חובת הגוף ונוהגות אף בחוצה לארץ, ונבדוק האם קיומן מחוץ לארץ-ישראל כקיומן בארץ.

ב. "אע"פ שאני מגלה אתכם מן הארץ הוּו מצוינין במצוות"

בפרשת וחייה אם שמוע (דברים יא, יג-כא) הובטחנו ברוב טובה אם נשמור את מצוות ה', ואם חלילה יפתה לבבנו נענש במניעת השפע ובגלות. "השמרו לכם פן יפתה לבבכם... וחרה אף ה' בכם ועצר את השמים... ואבדתם מהרה מעל הארץ הטובה אשר ה' נתן לכם" (דברים יא, יז-יח).

1 ראה סנהדרין כב, ב; רמב"ם, מלכים א, א; דברים טז, יח; מכות ז, א; רמב"ם, סנהדרין א, ב.

2 "ונתתי נע צרעת בבית ארץ אחותכם" (ויקרא יד, לד).

את סמיכות הפסוקים - "ואבדתם מהרה מעל הארץ... ושמעתם את דברי אלה..." דרשו רבותינו - "אף על פי שאני מגלה אתכם מן הארץ לחוצה לארץ הוּו מצוינים במצוות, שכשתחזרו לא יהו עליכם חדשים. משל למלך שכעס על אשתו וטרפה בבית אביה, אמר לה: הוי מתקשטת בתכשיטיך שכשתחזרי לא יהו עליך חדשים. כך אמר הקב"ה לישראל: בני, היו מצוינים במצוות שכשתחזרו לא יהו עליכם חדשים. הוא שירמיהו אומר הציבי לך ציונים וגו' אלה המצוות שישראל מצוינין בהם (ספרי, עקב מג, יז).³

המדרש מחייב לקיים בגלות מצוות שמצד האמת אין חיובן אלא בארץ. חיוב קיומן בגלות הוא כדי שלא תשכחנה עד שובנו לארץ. היינו, קיומן של מצוות אלו הוא זכר לעיקר קיומן בארץ-ישראל.

המדרש אינו מציין מצוות מסוימות אותן עלינו לקיים אף בגלות - "היו מצוינין במצוות" ולכן ניתן לפרשו בשתי פנים:

א. המצוות אותן אנו מצוינים לקיים מחוץ לארץ כזכר לעיקר קיומן בארץ, הן המצוות התלויות בארץ. אם נפרש כך, הרי פסק המדרש הוא מדרבנן ולא מדאורייתא, ובעיקר, שאר כל המצוות חיוב קיומן בחוצה לארץ כחיוב קיומן בארץ.

ב. כל המצוות שאינן תלויות בקרקע, קיומן בגלות הוא זכר לעיקר קיומן בארץ. לשיטה זו, מצד האמת, קיום כל המצוות כולן רק בארץ. את המצוות שהן חובת הגוף נצטוונו לקיים בחוצה לארץ. זכר לעיקר קיומן שהוא רק בארץ.

רבותינו ראשונים ואחרונים נחלקו בפרשנות המדרש.

רבנו הלל מארץ יון בפירושו לספרי⁴ מפרש כאפשרות הראשונה. וזו לשונו:

"אף על גב דאיכא מצוות שתלויות בארץ, כגון תרומות ומעשרות

וכיוצא בהן, הוו מצוינין כמצוות בחוצה לארץ שכשתחזרו לא יהו

עליכן חדשים שכבר הייתם נוהגים בהן בחוצה לארץ מדרבנן". עכ"ל.

לדעת רבנו הלל, המדרש אינו אלא אסמכתא. אפשר שהוא סבור כך, שכן אין

הכרח לפרש שפסוק יח - "ושמתם את דברי אלה וגו'" מוסב על שלפניו -

"ואבדתם מהרה מעל הארץ הטובה", אלא הוא מוסב על הפרשה כולה - והיה

אם שמוע... ונתתי מטר ארצכם בעתו... השמרו לכם פן יפתה לבבכם... ואבדתם

מהרה מעל הארץ". "ושמתם את דברי אלה", היינו את כל הדברים שבפרשה.

3 מהדורת פינקלשטיין, ניו יורק תשכ"ט, עמ' 102.

4 רבנו הלל בן אליקים, פירוש על הספרי, ירושלים תשמ"ג, עקב פי מג.

ראה בפירושי ראבי"ע ורי"ע ספורנו, שכך כנראה פירשו את הפסוק. נראה שרבנו הלל הוא היחיד מבין רבותינו הראשונים שפירש כך את המדרש. בשו"ת רדב"ז⁵ כתב:

שאלת ממני על מה שכתב רש"י ז"ל בפרשת עקב - ושמעתם את דברי אלה, אף לאחר שתגלו היו מצוינין במצוות... תשובה - מספרי היא ודרשו כן מפני סמיכות הכתובים. והוצרך להזהירם אע"פ שהם חובת הגוף, שלא יפרקו מעליהם עול המצוות מפני דוחק שעבוד הגלות וגזרות השמדות כאשר אירע... שהיו גוזרים עליהם לבטל המצוות. ואפשר כי מצד האונס יבטלו אותם, הזהירם שיהיו מצוינים במצוות כדי שלא יהיו עליהם תדשות כשיתזרו ויהיה להם טורח בעשייתם. ולא מפני שהיו פטורים בחו"ל הוא מזהיר עליהם, אלא מהטעם שכתבתי... ופשוט הוא. לדעתו, נוהגות כל המצוות שהן חובת הגוף בגלות כמו בארץ-ישראל. בגולה יש לחזק את קיומן של המצוות כיוון שיש חשש לביטולן עקב גזירות השמד, ולכך נוספה כאן אזהרה זו.

דבריו אלה של הרדב"ז קשה לקבלם מכמה פנים:

1. פשוטם של כמה וכמה פסוקים מורה כי קיום המצוות הוא דוקא בארץ.⁶
2. הרדב"ז קובע, כי זו כוונת רש"י. לא נראה כי פשוטו של מקרא הוא אזהרה לעמוד על קיום המצוות בגלות אף בשעת השמדות.
3. אם זה עניינו של המדרש, מדוע אזהרה לעשות כן דוקא בגלות, הרי בארץ-ישראל היו גזרות שמד חמורות על כלל ישראל לא פחות מאשר בגלות?
4. לכאורה, אף בלשון המשל - למלך שכעס על אשתו... לא משמע כדבריו. הנצי"ב בפירושו עמק הנציב לספרי כתב: "שכשאתם חוזרים, משמע דקאי אפילו מה שעל פי דין פטורים כמו תרומות ומעשרות שנהגו בחוצה לארץ לזכר ארץ-ישראל שלא ישכחו." כיוון שלדעתו בא המדרש לחייב בתרומות ומעשרות בחוצה לארץ, הוא מגיע למסקנה - "ואסמכתא בעלמא הוא, דאם כן (שהוא

5 תשובה ב' אלפים קנד. בספרו של הרב ישראל שציפנסקי, ארץ-ישראל בספרות התשובות (מוסד הרב קוק תשכ"ח) חלק ב', עמ' קכה נכתב בטעות, כי הדברים נכתבו כתשובה קלה. בעקבותי נשתבש אי רביצקי במאמרו - "הציבי לך ציונים" לציון גלגולו של רעיון מתוך אי רביצקי מי חלמיש (עורכים) ארץ-ישראל בהגות היהודית בימי הביניים, ירושלים תשנ"א, עמ' 25 העי' 97.

6 דברים ד, ה; ד, יד; ה, כז; ו, א. ועיין לקמן ה' בדיון מפורט בדברי רש"י ומקורותיו.

לימוד ממשי ומחייב) היו נוהגין בחוצה לארץ מן התורה והלכה רווחת דמצוות התלויות בארץ אינם נוהגים בחוצה לארץ".

לדעתו - היו מצוינין במצוות הכוונה היא לכל מצוות התורה, היינו משום הציבי לך ציונים עלינו לקיים בגלות מצוות שהן חובת הגוף ומצוות שהן חובת הקרקע והפירות. המדרש הוא אסמכתא בעלמא כיוון שהוא מדבר אף במצוות התלויות בארץ שאינן נוהגות מחוץ לארץ-ישראל.

נראה, כי לדעתו, כיוון שהמדרש בא לחייב קיום מצוות בגלות כדי שלא תהייתה עלינו חדשות כשנחזור, הרי מדובר במצוות שאם לא ההוראה שכאן, לא היו מקיימים אותן בגלות, וכיוון שמצוות שהן חובת הגוף נוהגות בחוצה לארץ כבארץ, הרי ברור שמדובר במצוות שהן חובת הקרקע, שאילולא מדרש זה לא היו נוהגות כלל מחוץ לארץ-ישראל.

לעני"ד, דבריו אינם מוכרחים. לפי דעתו, החידוש שבמדרש הוא שיש לקיים בגלות מצוות כעין תרומות ומעשרות, שכן שאר המצוות שהן חובת הגוף אנו חייבים ממילא לקיימן בגלות. אך כפי שכתבנו, אפשר שלא כך הדברים ואפשר שאילולא המדרש היינו למדים שבחוץ לארץ אין מקיימים כלל מצוות, והמדרש בא לחדש שאף שיש מקום לומר שמצוות שהן חובת הגוף אינן נוהגות בחוצה לארץ, הן נוהגות כזכר לעיקר קיומן שהוא בארץ. רוב הראשונים סבורים כפירוש השני, היינו עיקר קיום המצוות כולן רק בארץ.

הרמב"ן בפירושו לתורה (ויקרא יח, כה): "ומן הענין הזה אמרו בספרי ואבדתם מהרה... אע"פ שאני מגלה אתכם וכו' והנה הכתוב שאמר ואבדתם מהרה ושמתם את דבכי וגו' אינו מחייב בגלות אלא בחובת הגוף כתפלין ומזוזות (הכתובים בפסוק הבא) ופרשו בהן (בתפלין ומזוזות) כדי שלא יהו חדשים עלינו כשנחזור לארץ כי עיקר כל המצוות ליושבים בארץ ה'..."⁷

וכן כתב **הרשב"א** בתשובה קלד: "שאלת מה שאמרו כל הדר בחוצה לארץ כמי שאין לו א-לוה. תשובה - לפי שארץ ישראל נקראת נחלת ה'... והוא יתברך נקרא א-לוה הארץ, ומיוחדת לו לא לשרי מעלה... ועיקר מצוות התורה כולן בארץ הן עוד פי כמה מצוות אינן נוהגות כלל אלא בארץ כמו שאמרו במפורש הציבי לך ציונים."

7 ראה גם בדרשתו לראש השנה.

וכן כתב רבנו בחיי בפירושו לפסוק (דברים יא, יח): "דרשו חז"ל אף לאחר שתגלו מן הארץ הוּו מצוינין במצוות הניחו תפלין ועשו מזוזות... הכוונה בזה לומר כי אף על פי שאנו עושים המצוות בחז"ל והם חובת הגוף לעשותם בכל מקום, למדונו חז"ל שאין עיקר עשיתן אלא בארץ הקדושה."⁸

אף רבי אברהם אבן עזרא סבר, כי עיקר קיום המצוות כולן הוא בארץ. כך בפירושו לדברים ד, ח - "וטעם למדתי אתכם... כאשר צוני ה' כי המצוות הן מצוותיו שתעשו בארץ שיתן לכם ה' לירושה" ובדברים כו, טז - "היום הזה ה' א-להיך מצוך לעשות את החקים האלה ואת המשפטים ושמרת לעשות אותם", ופירש ראבי"ע: "ועשית אותם - בארץ".

ורשב"ם כתב (דברים ה, כח): "ועשו בארץ - זה שאמר משה למעלה (ד, יג) ואותי צוה ה' בעת ההיא... לעשותכם אותם בארץ".

לדעת הרמב"ן והסבורים כמותו, החיוב לקיים בגלות מצוות שהן חובת הגוף היא תקנה, כדי שלא תישכחנה, אך אין זו תקנת חכמים אלא דין תורה. אדם המחלל שבת בחוצה לארץ במזיד חייב מיתה או כרת כמי שמחללה בארץ, חיוב תפילין ושאר מצוות שהן חובת הגוף מחוץ לארץ-ישראל הוא מדאורייתא.

לשיטה זו יש שתי רמות קיום של המצוות ושתיהן מן התורה:

1. עיקר חיוב קיום כל המצוות בארץ-ישראל.

2. חיוב בחוצה לארץ כדי שלא תשכחנה.

היו שרצו ללמוד שהם פטורים מן המצוות מחוץ לארץ-ישראל. כנגדם יוצא בשצף קצף ר' צמח בן שלמה דוראן⁹ ומכנה אותם הטועים המשוגעים באמונתם הדוברים על ה' סרה האומרים שאין כל המצוות נוהגות אלא בארץ אבל בחוצה לארץ אינה נוהגת שום מצוה כלל - חס וחלילה ורחמנא ליצלן מדעת השוטים הללו.

8 אפשר שהמחלוקת בין רבנו הלל לבין שאר הראשונים היא בניקודה של המלה "במצוות" שבמדרש. לדעת רמב"ן וסיעתו המלה מיודעת - "היו מצוינים במצוות", היינו בכולן ולא במצוות מסוימות, ואילו לדעת רבנו הלל המלה אינה מיודעת ויש לקרוא "היו מצוינים במצוות", במצוות מסוימות ולא בכולן.

9 שו"ת יכין ובעז ירושלים תש"ל (צלום) חלק א סימן קלד.

ג. שיטת רש"י¹⁰

את דברי הספרי מביא רש"י בפירושו בשינויים קלים - "אף לאחר שתגלו מן הארץ היו מצוינין במצוות הניחו תפלין ועשו מזוזות כדי שלא יהיו עליכם חדשים כשתחזרו וכן הוא אומר הציבי לך ציונים" (דברים יא, יח ד"ה ושמתם). רוב השינויים שבלשון רש"י הם קיצור דברי המדרש, אך ישנו שינוי אחד בתוכן. רש"י כותב - "היו מצוינין במצוות הניחו תפלין ועשו מזוזות" ואילו במדרש לא פורטו מצוות מסוימות - "היו מצוינין במצוות כדי שכשתחזרו לא יהו עליכם חדשים". לפי הנוסחה שבידינו ברור כי לדעת רש"י בא המדרש לחייב בגלות בתפלין ומזוזות ומצוות שהן חובת הגוף שכמותן ובהן נתפרש שלא יהו עליכם חדשים, כשיטת הרמב"ן וסיעתו שהוזכרו למעלה.

כמה וכמה אחרונים לא פירשו כך את דברי רש"י, ובהם בעל הכתב והקבלה¹¹ שכתב אחר הביאו את דברי רש"י - "וצריך באור, הא תפלין ומזוזות חובת הגוף נינהו ואינן תלויות בארץ? ובאמת ראיתי לחז"ל בספרי שלא חשב מצוות פרטיות אבל אמר בדרך כלל... ונוכל לומר דממצוות שאינן חובת הגוף קמירי... ואפשר שנשתבשה לפנינו הנוסחה בלשון רש"י, שהיה כותב בהעתקה ראשונה ראשי תיבות כזה - הו מצוינין במצוות תו"מ, והוא ראשי תיבות "תרומות ומעשרות" והמעתיק טעה שהם ראשי תיבות "תפלין ומזוזות" ומפני זה הוסיף בלשון רש"י..."

לדעתן, מצוות שהן חובת הגוף נוהגות בגלות כבארץ-ישראל כשיטת רבנו הלל. אף רש"י סבר כך, אלא שדבריו נשתבשו בפתחה מוטעית של ראשי תיבות. ברש"י היה כתוב התו"מ והכוונה "הפרישו תרומות ומעשרות" והמדפיסים שיבשו "הניחו תפלין ועשו מזוזות".

כיוון שכל המשנה ידו על התחתונה עד שיביאו ראיה, ומה גם שגרסה כזו לא נמצאה בכתבי היד ובדפוסים הראשונים קשה מאוד לקבל את הדברים.

שתי ראיות מביא בעל הכתב והקבלה לדבריו:

לשוננו של רש"י - "עשו מזוזות" אינה סבירה שכן במזוזות לא שייך לשון עשייה אלא לשון כתיבה או קביעה. אך עיין מנחות מד, א - "... אבל השוכר בית

10 בפשטות נראה כי רש"י מפרש את המדרש כרמב"ן וסיעתו, אך כיוון שקמו עוררים שניסו לפרש את דברי רש"י בדרך אחרת, העדפנו לדון בדבריו בנפרד.

11 יעקב צבי מעקלענבורג - הכתב והקבלה ירושלים תשמ"ה (מהדורת צלום) וכן קול אליהו עמי לט ועוד.

בארץ ישראל עושה מזוזה משום ישוב ארץ ישראל". וראה רש"י ברכות יד, ב ד"ה וכתבתם - דמזוזה עשייה היא.

באיכה רבה יש מדרש מקביל למדרש בספרי המפרש את הסתום בספרי. וכך נאמר בו (א, נד): "קראתי למאהבי המה כמוני... רשב"י פתר קריא בנביאי האמת שהיו מאהבין אותי להקב"ה, המה כמוני שהיו מרמין בי ואומרים לי הפרישו תרומות ומעשרות (בגלות י.ס.) וכי יש תרומה ומעשרות בבבל! אלא בשביל לאהבני להקב"ה הוא שירמיהו אומר הציבי לך ציונים הצניי במצוות שהיו ישראל מצויינין בהם..."

נוסיף כי ספרי ר' שמעון והמדרש באיכ"ר אף הוא של ר' שמעון (בר יוחי) ואם כן נראה כי אף בספרי כמו באיכ"ר הכוונה לתרומה ומעשרות ודומותיהן! כך למד רבנו הלל וכך דעת בעל הכתב והקבלה.¹²

אם את דברי רש"י אפשר לדחוק ולהעמידם בתרומות ומעשרות כדעת בעל הכתב והקבלה, הרי את דברי רמב"ן, רשב"א וחבריהם אי אפשר להעמיד כך בשום פנים, ואם כן המדרש באיכ"ר קשה מאוד לשיטתם ופלא הוא שלא נדרשו כלל למדרש זה הסותר את דבריהם.

כאמור, בכתבי יד ודפוסים קדמונים של רש"י לא נמצאה גרסה שונה מגרסתנו בה לא נאמר "הניחו תפלין ועשו מזוזות", ואם כן קשה מאוד לומר כי ברש"י מדובר בתרומות ומעשרות.

יתרה מזו, רש"י מפרש את פשוטם של המקראות בהם הוא עוסק.¹³ רש"י כותב את דבריו בפסוק יח, בו נזכרו תפלין ומזוזות ואין בו זכר לתרומות ומעשרות, וכיוון שרש"י מפרש לפשוטו של מקרא ברור כי כוונתו לתפלין ומזוזות האמורים בפסוק, ולא לתרומות ומעשרות שאינם בו! לכך נראה כי רש"י למד כרמב"ן וסיעתו.

כיצד אם כן ניישב את המדרש באיכ"ר לשיטת רש"י, רמב"ן וחבריהם? נעמוד על כמה הבדלים בין המדרש שבספרי לבין זה שבאיכ"ר:

- א. בספרי לא צוין באילו מצוות מדובר, באיכ"ר מדובר בתרומות ומעשרות.
- ב. במשל שבספרי המצווה הוא המלך, באיכ"ר הציווי הוא תקנת נביאים.

12 ראה גם בפירוש עמק הנצי"ב שהביא את המדרש באיכ"ר כמוגד לשיטת רמב"ן.

13 ואני לא באתי אלא לפשוטו של מקרא ולאגדה המישיבת לשון הכתוב דבר דבר על אופניו (רש"י בראשית ג, ח ד"ה וישמעו) וראה נ"י ליבוביץ, עיונים בספר שמות, ירושלים תש"ל, עמ' 502 ואילך.

ג. בספרי הנימוק לקיום מצוות בחו"ל כדי שלא תישכחנה, באיכ"ר הנימוק הוא - לאהבני לקב"ה.

הצד השווה בשני המדרשים הוא שהם באים לחייב לקיים מחוץ לארץ ישראל, מצוות שמצד האמת אין חיוב לקיימן שם. כיוון שמטרת שני המדרשים שווה ושניהם משל ר' שמעון הם, צריכים ההבדלים שביניהם בירור. בהבדל השני ברור כי מימוש המטרה - קיום תרומות ומעשרות בבבל למרות שמקום חיובם רק בארץ - הוא תקנת נביאים, היינו מדרבנן, כך באיכ"ר. ואילו בספרי נראה הן בקביעה ויותר מכך במשל, כי מקור הציווי הוא הקב"ה עצמו - "אף על פי שאני מגלה אתכם מן הארץ... משל למלך שכעס על אשתו... אמר לה (המלך)... כך אמר הקב"ה לישראל, בני היו מצוינן במצוות..." היינו הציווי מדאורייתא.

ואם כן, כיון שבאיכ"ר נצטוינו לקיים תרומות ומעשרות בחו"ל מדרבנן, הרי לא יתכן שבספרי מדובר בתרומות ומעשרות ודומותיהן, ובעל כרחנו אנו חייבים לומר שבספרי נצטוינו לקיים בחו"ל מצוות שאינן חובת הקרקע אלא חובת הגוף, כגון תפילין ומזוזות, ציווי זה הוא מדאורייתא וכדי שלא נשכח את עיקר קיומן של מצוות אלו בארץ ישראל.

מכאן ברור מדוע לא פורטו בספרי מצוות מסוימות, שכן מדובר בכל המצוות, ובאיכ"ר מדובר דוקא במצוות שהן חובת הקרקע והפירות. כן ברור השוני בטעם: בספרי נצטוינו מדאורייתא לקיים מצוות כדי שלא נשכחן ולא תהיינה עלינו חדשות בארץ, ואילו נביאים תיקנו תרומות ומעשרות בבבל לאהב אותנו על הקב"ה שלא ציונו לקיים מצוות אלו בגלות.

נמצא איפה כי לר' שמעון נצטוינו בספרי מדאורייתא לקיים מצוות שהן חובת הגוף בחו"ל, ובאו נביאים ותיקנו כעין דאורייתא שגם תרומות ומעשרות יש לקיים בגלות כדי לאהבנו להקב"ה.

היוצא לנו הוא שהמדרש באיכ"ר לא רק שאינו סותר את תפישת רש"י, רמב"ן וסיעתם, אלא מוכיח אותה!

כיון שרש"י לא בא אלא לפשוטו של מקרא, שומה עלינו לברר היכן עולה מפשוטו של מקרא שקיום תפילין ומזוזות מחוץ לארץ ישראל הוא קיום בדרגה נמוכה יחסית לקיום מצוות אלו בארץ.

נלמד את פרשת והיה אם שמוע על פי שתי הנחות יסוד:

א. תפילין ומזוזות, חיובן בגלות כחיובן בארץ. אם כן, אם חלילה נחטא ונתחייב גלות - כאמור בפרשה - "ואבדתם מהרה מעל הארץ הטובה..." -

הרי שינוי המקום אינו משנה את החובה בקיום המצוות (כך לפי הנחת היסוד) ואם כן מדוע מצוה התורה על תפילין ומוזוזות אף בגלות (פסוק יח)?

ב. תפילין ומוזוזות אינן נוהגות בחו"ל. אם כן הרי בגלות בטל החיוב במצוות אלו, ובאה התורה ומצוה: אף על פי כן היו מצוינין בתפילין ומוזוזות. היינו לפי הנחת היסוד הראשונה, פסוק יח אינו מחדש דבר, ואילו לפי הנחת היסוד השנייה יש בו חידוש גדול, שכן אילולא האמור בו, לא היה חיוב במצוות בגלות!¹⁴

ההנחה שאין קיום מצוות מחוץ לארץ ישראל היא שהדריכה, על פי חז"ל, את זקני ישראל, בויכוח שניהלו עם יחזקאל הנביא - "... אמר להן: חזרו בתשובה. אמרו לו: עבד שמכרו רבו, ואשה שגרשה בעלה כלום יש לזה על זה כלום?! (ופירש רש"י ד"ה עבד שמכרו רבו - ומאחר שמכרנו הקב"ה לנבוכדנצר וגרשנו מעליו יש לו עלינו כלום?!)... גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שעתידין ישראל לומר כן לפיכך תקדים הקב"ה... והעולה על רוחכם היה לא תהיה אשר אתם אומרים נהיה כגויים כמשפחות הארצות לשרת עץ ואבן חי אני נאם ה' א-להים אם לא ביד חזקה ובזרוע נטויה ובחימה שפוכה אמלוך עליכם" (סנהדרין קה,א).¹⁵

נראה כי ההנחה לפיה מצד האמת קיום המצוות כולן אינו אלא בארץ ישראל נאמרה בפירוש בכמה וכמה מקראות, ואם כן מקראות אלה הם מקור לדברי רש"י.

"ראה למדתי אתכם חקים ומשפטים כאשר צוני ה' א-להי לעשות כן בקרב הארץ אשר אתם באים שמה לרשתה" (דברים ד,ה).

"ואתי צוה ה' בעת ההיא ללמד אתכם חקים ומשפטים לעשותכם אתם בארץ אשר אתם עברים שמה לרשתה" (שם שם, ג).

"ואתה פה עמד עמדי ואדברה אליך את כל המצוה והחקים והמשפטים אשר תלמדם ועשו בארץ אשר אנכי נתן להם לרשתה" (שם ה,כח).

"וזהאת המצוה החקים והמשפטים אשר צוה ה' א-להיכם ללמד אתכם לעשות בארץ אשר אתם עברים שמה לרשתה" (שם ו,א).

14 ראה תורה תמימה על הפסוק (אות מא) - שכתב - ועיקר טעם דרשה זו ודיוקה, הוא משום דאם לא לכונה זו בא הפסוק הזה, מה עניין זה אצל גלותם!!

15 ראה פירוש הרמב"ן לויקרא יח,כה... וזו היא (מחשבת פטור ממצוות בגלות) מחשבת הרשעים שהיו אומרים ליחזקאל: רבנו יחזקאל עבד שמכרו רבו יש לו עליו כלום בו.

בפשטות קובעים פסוקים אלה כי את כל המצוות יש לעשות בארץ, ורק בה, שאם לא כך מה טעם בסיפא של כל הפסוקים? לאור מסקנת פשוטם של פסוקים אלה מתבארת דרשת הספרי (שהיא מקור דברי רש"י) היטב, שכן אי אפשר לפרש שהפסוק - "ושמתם את דברי אלה..." אינו מוסב על שלפניו - "ואבדתם מהרה מעל הארץ..." אלא על פרשה כולה,¹⁶ שכן אם נפרש שהפסוק מוסב על הפרשה כולה, הרי על פי הפסוקים המצוטטים למעלה לא תנהגנה מצוות בגלות כלל. קשרו של פסוק יח - ושמתם את דברי אלה, אל שלפניו - ואבדתם מהרה מלמד שלמרות האמור בפסוקים הנזכרים, בכל זאת יש לקיים מצוות שהן חובות הגוף אף בגלות כזכר לעיקר קיומן שהוא בארץ.¹⁷

ראוי לומר שלמרות האמור לעיל אפשר לפרש את הפסוקים הנזכרים בדרך שונה. עד כאן פירשנו - ראה למדתי אתכם חקים ומשפטים, כל אחד ואחד מהם לעשות בארץ, אך אפשר לפרש ראה למדתי אתכם חוקים ומשפטים - תורה שלמה שאת כולה כחטיבה שלמה אפשר לקיים רק בארץ, שכן חלק ממצוות התורה (כגון מצוות שהן חובות הקרקע, חובת הציבור ועוד) אין לקיים בחוצה לארץ.

נראה כי לפירוש זה התכוון הרמב"ן שפירש את הפסוק בדברים ד,ה בשתי דרכים, וזו לשונו: "ואמר לעשות כן בקרב הארץ להזהיר על כולם כי יש חוקים ומשפטים שאינן נהגין בחוצה לארץ, או ירמוז לסוד הארץ."¹⁸ אך בפשטות נראה יותר הפירוש הראשון לפיו עולה מפסוקים אלה שבעיקרו של דבר קיום המצוות האלו הוא בארץ.

לדברינו עולה, כי חידוש המדרש בספרי אינו כפי שנראה לפני העיון - שהנחת תפילין בחוצה לארץ אינה כהנחתן בארץ, החידוש הוא שבחז"ל מניחים תפילין, שכן לאור הפסוקים היה מקום לומר שבחוצה לארץ אין כלל מצוות!

ד. הסברו של א' רביצקי¹⁹

לדעת רביצקי לא ביקש רש"י למעט בערכו של קיום מצוות שהן חובות הגוף מתוך לארץ ישראל. אין לראות בדבריו הוראה אידיאולוגית או מעשית, אלא

16 ראה לעיל שכך מובנים דברי רבנו הלל וראה פירושו של ר"ע ספורנו לפסוק.

17 ראה ראבי"ע (דברים ד,ה) רשב"ם (דברים ה,כח).

18 ראה פירושו לויקרא יח,כה.

19 א' רביצקי, "הציבי לך ציונים", לציון גלגולו של רעיון, מתוך א' רביצקי, מי חלמיש (עורכים) ארץ ישראל בהגות היהודית בימי הביניים, ירושלים תשנ"א.

ביטוי של שיקול פרשני - היינו, סמיכות הפרשיות היא שהצריכה לפרש את הקשר בין הגלות לבין מצוות תפילין ומזוזות.

רביצקי מביא כמה וכמה מקורות מהם עולה שבדורות שלאחר רש"י רופף היה מעמדן של מצוות תפילין ומזוזה. רבים וטובים התרשלו בקיומן. מסתבר שרפיון זה היה קיים אף בזמן רש"י, ואפשר אם כן שדבריו באים להאבק נגד הזנחתן של שתי מצוות אלו, ובפירושו יש תביעה להקפיד בקיומן של שתי המצוות.

את דבריו של רביצקי יש לבחון מכמה פנים:

לדעתו, רש"י פירש כפי שפירש בגלל סמיכות הפרשיות, אך, כפי שהראתה נחמה ליבוביץ²⁰ מסכימים כל מפרשיו של רש"י שרש"י אינו דורש סמיכות פרשיות אלא אם כן יש קושי בסמיכות. בפסוקים שלפנינו אין קושי, משום שלא בהכרח יש כאן סמיכות פרשיות. למעלה ראינו כי אפשר שפסוק יח אינו מוסב על פסוק יז שלפניו, היינו - "ואבדתם מהרה מעל הארץ ושמנתם את דברי אלה..."²¹, אלא על הפרשה כולה. כך פירש את הפסוק ראבי"ע: "ואבדתם מהרה - שיגלו ממנה כאובדים ברעב... על כן אתם חייבים שתשימו אלה הדברים על לבבכם..." וכך פירש גם ר"ע ספורנו: "ושמתם את דברי אלה על לבבכם" להתבונן בהם ועל נפשכם לקיימם מרצון.

רביצקי מביא רשימה ארוכה של פרשני רש"י שקבעו את יסוד פירושו בסמיכות, אך נראה כי כוונת הפרשנות היא אחרת - מן הפסוקים עולה בפשטות שקיום המצוות כולן הוא רק בארץ ישראל. סמיכות הפרשיות מלמדת שלמרות האמור בפסוקים אלה יש קיום מצוות אף בגלות, ואם כן אין מדובר בתפילין ומזוזות בלבד, אלא בכל המצוות כולן כפי שעולה מאותם פסוקים.

דהיינו, סמיכות הפרשיות אין בה בעיה אותה מבקש רש"י ליישב, אלא להפך, סמיכות הפרשיות היא המקור ליישוב הקושי, שכן אם לא סמיכות הפרשיות ומסקנתה היה עולה מן הפסוקים שמחוץ לארץ ישראל אין קיום מצוות.

ד. סוגיית הירושלמי (שביעית ו,א וכן קדושין א,ט)

שנינו "כל מצוה שהיא תלויה בארץ אינה נוהגת אלא בארץ ושאינה תלויה בארץ נוהגת בין בארץ בין בחוצה לארץ" (קדושין א,ט).

20 נחמה ליבוביץ, דרכו של רש"י, בהבאת מדרשים בפירושו לתורה מתוך נחמה ליבוביץ, עיונים בספר שמות, ירושלים תשי"ל, עמ' 497-524, ובעיקר 497-500.

על מקורה של קביעה זו למדנו בירושלמי: "אלה החקים והמשפטים אשר תשמרון לעשות בארץ (דברים יד, א) בארץ אתם חייבין לעשות ואי אתם חייבין לעשות בחוצה לארץ..." (זו מסקנה פרשנית העולה מהפסוק אשר תשמרון לעשות בארץ - משמע דוקא בארץ אתם חייבין לקיים מצוות ולא מחוצה לה, ממשיך הירושלמי ומברר מה משמעותה ההלכתית של פרשנות זו) "אדיין אנו אומרים מצוות שהן תלויות בארץ אינן נוהגות אלא בארץ, יכול אפילו מצוות שאינן תלויות בארץ לא יהיו נוהגות אלא בארץ?" (כלומר, אם מסקנתו ההלכתית-פרשנית של הפסוק תיושם למעשה, הרי ברור שמצוות התלויות בארץ תנהגנה רק בארץ, אך האם אפשר שאף מצוות שאינן תלויות בארץ לא תנהגנה אלא בארץ?) תלמוד לומר "השמרו לכם פן יפתה לבבכם וגו' וחרה אף ה' וגו' ואבדתם מהרה מעל הארץ הטובה ושמתם את דברי אלה על לבבכם וגו'" אפילו גולים "ושמתם את דברי אלה..." מה אית לך, כגון תפלין ותלמוד תורה שאינן תלויים בארץ נוהגין בין בארץ בין בחוצה לארץ אף כל דבר שאינו תלוי בארץ יהא נוהג בארץ ובחוצה לארץ".²¹

היינו, המסקנה הפרשנית של הירושלמי מן האמור "אשר תשמרון לעשות בארץ", לפיה דוקא, ורק בארץ מקיימים את המצוות כולן אינה מתבטלת, אלא מקור אחר יש - הסמיכות של "ואבדתם מהרה מעל הארץ ושמתם את דברי אלה על לבבכם" - סמיכות המלמדת שלמרות שנאמר בפסוק "בארץ" בכל זאת יש לקיים מצוות גם בחוצה לארץ, אך דוקא מצוות כעין תפלין, תלמוד תורה ומזוזה, מצוות שהן חובות הגוף, וכלשון הירושלמי "ושמתם את דברי אלה אפילו גולים". היינו אם לא לימוד זה היינו סבורים על פי הפסוק "בארץ" שאין בהם קיום מצוות מחוץ לארץ ישראל, אך ברור שהפסוק "בארץ" לא זו ממשמעותו, ואם כן עיקר קיום המצוות הוא בארץ ומקיימין אותן אף בגלות, וכפי שלמד הספרי כדי שכשנחזור לא יהיו עלינו חדשים.²²

לימוד זה של הירושלמי תואם היטב את שיטת רש"י, רמב"ן וחבריהם ואינו עומד בסתירה ללימודם כפי שטענו כמה וכמה אחרונים.²³

21 הירושלמי מציין תפלין ותלמוד תורה; רש"י כתב תפלין ומזוזה. אפשר שרש"י שינה מלשון הירושלמי כדי לחזק את מצוות תפלין ומזוזה וזה, כפי שהעלה רביצקי כיוון ששתי מצוות אלו רפויות היו בדורו (ובדורות שאחריה).

22 ראה ספרי ראה נט, ובבבלי קדושין לו, א שם למדו חיוב קיום מצוות שהן חובות הגוף בחוצה לארץ מן הפסוק בראה, אך בדרך שונה מהירושלמי, עיי"ש ואף שיטותיהם (השונות זו מזו) של הבבלי והספרי תואמות את מסקנתנו.

23 ראה לעיל עמק הנצי"ב ד"ה שכשאתם חוזרים, קול אליהו עמ' לט.

ה. סיכום

מכל שנתברר עד כאן עולה כי לדעת רוב רבותינו הראשונים (ראב"ע, רש"י, רמב"ן, רשב"א, רבנו בחיי ורשב"ם) לימדונו חז"ל במדרש בספרי כי מצד האמת כל מצוות התורה, כולל המצוות שהן חובת הגוף, עיקר קיומן רק בארץ ישראל. חיוב קיומן מחוץ לארץ ישראל, אמנם מן התורה, אך אינו אלא זכר לעיקר קיומן שהוא בארץ וכדי שלא תישכחנה בגלות.

רבנו הלל ועמו כמה וכמה אחרונים אינם סבורים כך. לדעתם, ציונו חז"ל בספרי לקיים בגלות מצוות שהן תלויות בארץ, אך מסתברת יותר מן הפסוקים ומלשון הספרי דעת רוב הראשונים.

כיוון שרצון השי"ת שנקיים את כל מצוות התורה בעיקר חיובן, הרי ממילא מוטל עלינו - יחידים וציבור (שכן יש מצוות המוטלות על היחיד ויש שהן מוטלות על הציבור) לשבת בארץ.